

ДЕЯКІ СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ СЕЛА ЛОЗНА

Село Лозна розташоване в північно-західній частині Вінницької області і входить до складу Хмільницького району. Має вигідне географічне розташування – 70 км. до м. Вінниці, 28 км. – до м. Хмільника, 40 км. – до м. Бердичева. Лозна є центром сільської ради, до якої входять села Хутори-Кривошійнські та Пролетар. Клімат помірно-континентальний. Ґрунти чорноземні, але зустрічаються піщані та глинисті. На них вирощують пшеницю, ячмінь, овес, соняшник, цукрові буряки, кукурудзу та інші сільськогосподарські культури. Місцевість багата на корисні копалини: граніт, каолін, глину, пісок. На північно-західній околиці села росте мішаний ліс. Серед його дерев: дуб, граб, сосна, береза, вільха, ялина. На околиці лісу – чималі поклади граніту.

Село древнє. Є кілька версій походження його назви:

1. Слово «Лозна» має корінь «лоз-», отже, назва походить від слова *лоза*. Існують легенди, що в лозах ховалися люди від монголо-татарських завойовників [1].

2. Князь К. І. Острозький для оборони від татар створив велике сторожове укріплення, де керівником був козак Лозний, від прізвища якого й виникла назва села [1].

3. Місцевість, де зараз розташоване село, в давнину була засаджена садами. Більшість сімей мали спеціальну піч («лозня»), в якій сушили фрукти. Для роботи власники утримували спеціальних людей – «лознят», можливо, від цього і пішла назва села [2].

Проте, найбільш вірогідною є наступна версія. На території нинішніх лознянських полів, де в глибоку давнину було так зване Микуцьке озеро, розміщувалися за часів татарщини (перед Синьоводською битвою 1362 року) велетенські сховища – **лозні**, в яких зберігалося зерно перед відправкою на продаж. Це були великі за об'ємом заглиблення у землі із внутрішніми дерев'яними каркасами, стіни яких обплітались лозою та обмащувались глиною. Засипане збіжжя могло досить довгий час зберігатися, адже зверху лозні покривалися солом'яними сніпками, через які зерно «дихало», а волога не потрапляла в середину. Звідси хліб відвозився річечкою Батіжок до Сніводи, а потім нею та Південним Бугом до Чорного моря, а також прямував гужовим транспортом на захід так званим Галієвим торговим шляхом. Отож, викарбувана на гранітному виступі людська стопа, як важливий орієнтир (вцілілий й досі), виконувала надзвичайно важливу роль. Ще й нині на згаданій розораній потужними тракторами місцевості можна побачити товсті уламки стінок та перепаленої глини з отих давніх зернових лознь. Жителі села неодноразово знаходили тут уламки мечів, наконечників списів. Це свідчить, що за це «хлібне місце» в минулому неодноразово точилися бої [3].

Стосовно дати заснування поселення також є різні версії. Найпоширеніша – XIV століття: після битви на Синій Воді 1362 р. князь Ольгерд вигнав із м. Біла Церква ординців і, можливо, частину людей з тих країв було переселено на Хмільниччину. Це робилося аби заселити пограниччя слов'янським населенням для стримування в майбутньому ординських нападів. Певним підтвердженням цього є напрацювання Євтима Сицинського, який відзначав, що жителі с. Лозни носили такий же одяг, мали такі ж звичаї та говірку, як і жителі м. Біла Церква [4]. Вважається, що першими поселенцями були Андрощуки, Бобики, Михальнюки, Сидоруки, Сухіни, Баранюки, Яремчуки, Недорізанюки.

Про те, що село було засноване переселенцями, але не в XIV, а в XV столітті, стверджує Микола Дорош. У своїй праці «Хмільницька земля в переклику століть» він повідомляє, що «в 1448 р. королем Казимиром надано м. Хмільнику Магдебурзьке право. Для зацікавлення переселенців із східної Брацлавщини, Київщини, Хмільницькому старостві надається ряд пільг. Організовується козацтво, яке утворює слободи (села)». Саме тоді започаткувалися села Лозна, Кривошій, Лип'ятин, деякі інші [1].

Поселення, очевидно, було невеликим і в силу несприятливих зовнішніх обставин розвивалося повільно. Першою відомою його громадською спорудою був дерев'яний храм,

побудований 1735 р. на кошти поміщика та прихожан на честь Покрови Святої Богородиці. Відомо також, що в 1760 – 61 роках парафія села продала його жителям с. Глезнів (Лезнів; нині Хмельницька область). Лозняни ж побудували собі новий храм із деревини місцевого лісу [2]. Характерно, що храми Покрови Святої Богородиці будувалися лише із дерева, інші матеріали не використовувались. У 1772 р. до нової церкви була здійснена бокова прибудова розміром 6 на 7 аршин. В 1796 – 1797 рр. священником у храмі був Ілля Ревецький.

У XVIII ст. село належало графу Миколі Потоцькому. В центрі його, на місці сучасного клубу, було збудовано фільварок, що входив до складу Уладівського ключа, який складався з семи сіл (Уладівка, Кривошиї, Журавне, Колибабинці, Миколаївка, Лозна, Хутори-Кривошиїнські) [5]. Пізніше його перенесено у теперішнє с. Пролетар. Пани мали право переселяти селян як поодиночі, так і сім'ями. Потоцькі переселили в Лозну ремісників різних спеціальностей із Польщі, Чехії, Австрії та інших країн. Тоді у селі з'явилися поляки, євреї, появилися прізвища Зелінський, Мишківський, Корнівський, Сошинський, Скура, Герки та інші. В 1898 році у ньому загалом нараховувалось 86 осіб католиків.

У XVIII столітті територія Поділля перебувала під владою польської шляхти. Польські пани непомірно збільшували панщину, скорочували пільги. Так, у 1763 році панщина сягала 120 днів на рік для тих, хто мав тяглову силу – коня чи вола, і 90 днів – для піших. Можна також припустити, що лознянські кріпаки брали участь у будівництві маєтку в Тульчині, знаменитого дендропарку «Софіївка» в м. Умані, що належали родині Потоцьких.

Відновлюючи своє панування, шляхта прагнула викоринити волелюбні настрої місцевого населення. Найбільшу загрозу для неї становили грамотні люди. Тому в інструкції для економів, управителів були рекомендації: привчати селянських дітей не до книжок, а до плуга, сохи й ціпа. Все це викликало справедливий гнів серед українського населення. Волелюбні жителі помандрували в Слобідську Україну, на Запоріжжя. З'явилися загони «гайдамаків» та «дейнеків». У 1734 – 1735 роках наші земляки брали участь у гайдамацькому загоні Митки, що діяв на території Хмельницького староства.

Яскравою сторінкою боротьби українського народу проти польського панування стала «Коліївщина», яку очолили Максим Залізняк та Іван Гонта. Польсько-російські карателі жорстоко придушили повстання: масові страти проводились у Хмільнику, Уланові, Куманівцях та інших селах.

Після поразки повстання панщина зростає уже до 180 – 250 днів на рік...

У 1793 році Поділля входить до складу Російської імперії, однак це не полегшило становище простих селян. Та ж панщина, окрім якої кріпаки виконували додаткові повинності, нещадна експлуатація трудового люду (в цей час на наших землях почали вирощувати цукрові буряки; площі під цією культурою щороку зростали; розвивались також винокурство, гуральництво, що теж вимагало чималих виробничих затрат). Надмірна трудова екзекуція, часті епідемії холери та інших хвороб призводили до низького приросту населення. Загалом царизм проводив політику, яка не визнавала існування українського народу, нещадно розправлявся з усіма, хто виступав проти нього.

На Поділлі антикріпосницький рух очолив Устим Кармелюк, уродженець с. Головчинці (нині Кармелюкове Жмеринського району). За непокірність і волелюбну вдачу місцевий поміщик віддав його у солдати. Не витримавши образи та муштри, вчорашній кріпак утік з армії та став лісовим месником, не сміючи з'явитися в рідних Головчинцях. Замість двадцяти п'яти років солдатчини Кармалюк вибрав сповнене тривоги та втрат, але водночас і особистої свободи, життя «розбійника». Зібравши чималий загін однодумців, він нападав на поміщицькі маєтки, а здобуте роздавав бідним [6, с. 62].

Повстання охопило все Поділля. Кількість повстанців досягла 20-и тисяч. Протягом 23-х років загони Кармелюка тримали в страху велику губернію. Здійснили понад тисячу нападів на поміщицькі маєтки. Влада чотири рази ловила і засуджувала Устима Кармелюка, засилала до Сибіру. Однак народний месник щоразу тікав і повертався на Поділля, де знову очолював повстанський рух.

Бував він й в Лозні та на її околицях. Так, у Лознянському лісі є Кармелюкова гора, де народний месник міг спокійно відпочити з невеликим загonom і про яку знає чи не кожен мешканець села. Там, у лісі, люди копали білу глину, було багато копанок-печер, які тягнулись на декілька десятків метрів під землею. В них і переховувався народний ватажок із своїми побратимами. Мешканці села постачали повстанців продуктами харчування, всім необхідним, інформували про пересування військових та поліції. Згідно записів П. О. Тимошенка, месники підтримували зв'язок через Андрощука (на жаль, імені та по батькові не вказано). Він одного разу, на Великдень, навіть зібрав для них серед селян підводу вівса для коней, передав 2-х кабанів. У 60-х роках ХХ століття у лісі було знайдено залишки зброї, кінські вуздечка...

Старожил І. В. Струтинський розповідав, що у дитинстві неодноразово провідував печерні землянки та видовбані у вапняковому камені просторі приміщення. За сто і більше років дерев'яні бруси у них згнили, але кам'яні стовпи, що підпирали дубові сволюки, ще нагадували людям про житло [7]. А мешканка с. Лозни Х. А. Руденко повідала легенду, що У. Кармелюк ходив до однієї солдатки, яка мала кількох дітей і проживала в хатині, зведеній на місці сучасної вулиці Гагаріна. Одного разу, після вдалої операції проти гнобителів, Устим, прийшовши в гості, вирішив перевірити силу жінки, сказав, що він насипить їй в пелену золота, і коли вона зможе з ним піднятися і пронести, воно буде її. Жінка успішно впоралася із завданням. Скарб залишився у неї...

Існує також легенда, що відома народна пісня «За Сибіром сонце сходить» народилася саме на Хмільниччині – на схід Кармелюкової гори, що у Лознянському лісі, розкинулася місцина, яку люди здавна називали Сибіром...

У народній пам'яті народний месник залишив свої сліди й в інших населених пунктах району. У с. Думенках є «Кармелюкова печера», в с. Семках – «Кармалюкова криниця» [7]...

В 1860 р. в с. Лозній священиком Миколою Владиславським засновано церковно-приходську школу. Він був і її завідувачем, і вчителем.

Навчання розпочиналося, як правило, пізньої осені, коли припинялось випасання худоби і діти (пастушки) ставали вільними від покладених на них обов'язків. Тоді навіть згадували прислів'я: «Прийшов Наум, пора братись за ум». У школі навчалось 25 – 30 учнів. Навчання велось російською мовою. У першому класі вивчали «Буквар», в 2 класі – книгу для читання, в 3 класі – «Святитель». Батюшка учив «Історію Ветхого та Нового Завета», «Часослов», «Псалтир» та «Євангеліє». Закінчувалося навчання ранньої весни, коли дітям знову потрібно було пасти худобу.

Крім Лозної, в 1860 р. церковно-приходські школи були відкриті також у Воронівцях, Кривошихах, Хуторах Кривошиїнських, Подорожні, Соломірці, в 1861 р. – в Качанівці, Чернятинцях, Чеснівці [8].

Як відомо, в силу низки обставин 19 лютого 1861 р. російський царат був змушений видати маніфест про відміну кріпосного права (про це мешканці Лозни дізналися лише в середині весни). Крім того було видано ряд інших важливих документів, що давали селянам право на одержання у власність нерухомого майна, вести торгівлю, відкривати торгові, промислові, ремісничі заклади, укладати договори, брати підряди, самостійно, без дозволу поміщика, брати шлюб, вирішувати сімейні справи тощо [9]. Так, новий поземельний устрій був закріплений в «Уставній грамоті», який укладали спільно з мировим посередником і поміщиком. Оформляючи такі грамоти, селян ділили на чотири категорії: тяглові, піші, городники, бобилі. Селяни, що підпадали під перші дві категорії, мали право користувались як садибними, так і польовими наділами землі. Тягловий наділ був 10 десятин, піший – 5. Городники могли володіти лише присадибними ділянками (десь біля десятини), а бобилі взагалі не могли мали ніякої землі.

Про відміну кріпосного права в Лозні, яка увійшла до Кривошиїнської волості Вінницького повіту, сповістив священик Микола Владиславський, зачитавши Указ царя Олександра II. Три дні в церкві дзвонили дзвони. Люди старались освятити поля, будівлі, на подвір'ях накривались столи і господарі запрошували всіх прохожих розділити з ними радість. Як стверджували прадіди, це воістину було свято із усіх свят.

У 1861 році в Лозні було 146 дворів. Разом з тим у Потоцького землі залишилось у 2 рази більше, ніж у власників 97 селянських дворів. У поміщика було 1090 десятин орної землі, 300 десятин лісу дубового, 100 десятин луків. Вся земля розміщувалась на найкращих полях. Селянам же виділялось 600 десятин (у найгірших місцях: ярах, на кам'янистих чи заболочених площах). До того ж, землі потрібно було викупляти (1 десятина коштувала 70 карбованців, а пуд хліба – 5 – 10 копійок). За бажанням гроші можна було взяти в банку під великі проценти. В результаті близько 30 сімей відмовилося від викупу землі. Це були Горейки, Левко Кагандра, Павло Мишківський, Прокіп Остропільський, Лук'ян Сидорук та інші. Майже всі вони змушені були шукати кращої долі в місті. Земля, яка була їм наділена, залишилась за поміщиком. Радість реформи швидко закінчилася...

Кріпосні пережитки ще довго висіли на шиї селян. Крім обов'язкових викупних платежів вони змушені були платити й інші грошові повинності: на утримання сільської та волосної адміністрації, державні податки, різні збори по нагальних потребах, що викликало протест. У сусідній Кропивні сталися заворушення. В 1884 р. протестний виступ селян зафіксовано в с. Крижанівка.

На завершення варто згадати й про традиції, побутові умови життя селян. Так, основною їжею жителів села у будні був чорний хліб, картопля, пшоняна, гречана каші. Картоплю споживали без будь-яких жирів із солоними квашеними огірками або капустою. Молочні і м'ясні продукти вживалися, як правило, лише в свято. Жінки готували їжу зранку і одразу на весь день, до обіду тримали її в печі. Посуду було недостатньо. Миски, глечики, макітри і т. д. – всі були череп'яними, з глини. Вся сім'я їла дерев'яними ложками з однієї миски. Приймання їжі починалося молитвою про «Хліб наш насущний», бо дуже важким був шлях хліба від поля до столу.

Особливо шанобливо селянська родина ставилась до одягу, адже виготовляти його доводилося власними руками. Для цього спочатку вирощували льон, коноплі (останні потрібно було ще й кілька днів вимочувати у воді). При допомозі терниці і бительні висушені стебла подрібнювались, потім кострицю вибивали на дергальній щітці і вичісували конопляні волокна гребінцями. При цьому відділялося чисте м'яке волокно від клоччя. Його замотували на кужелі і пряли веретенами чи прядками нитки. Але прядки спочатку могли придбати лише заможні селяни, для бідних вони довгий час були недоступними. Нитки намотували на мотовила. Снували основу на снівницях (це прямокутна рамка з ветушками-кілочками). Тоді вже на ткацькому верстаті, користуючись човником з цівкою, ткали полотно. Після чого його розстеляли на траві, щоб під дією сонця воно набуло білого кольору (вибілилось). Селяни самі шили для себе і сім'ї одяг. Прикрашали-оздоблювали його різними вишивками та мережками. Цим займалися жінки. Останні у XIX ст. носили довгу сорочку з широкими рукавами, вишиту у передпліччі. Поверх сорочки одягали запаску з домашньої вовняної тканини. Запаска підперезувалась червоними та зеленими очкурами-поясами. Жінки носили також очіпки та хустки, які зав'язували на потилиці, дівчата зав'язували їх під підборіддям. Юнки прикрашали голови заплетеними косами разом з биндами-стрічками, а на свято – ще й квітами.

Щодо чоловіків, то вони носили сорочки-чумарки з широким рукавом і теж з гарними вишивками; шаровари виготовлялися із місцевого полотна, в основному білого та синього кольорів.

І жінки, і чоловіки носили сіру чи білу свитку, взимку – кожух. Кожухи оздоблювали смушковими стрічками по швах і на грудях. Взимку чоловіки і жінки ходили в чоботях, валянках, влітку – в постолах або босі. В'язали личаки найчастіше з липового lika. Із шкіри часто виготовляли чуні.

Зразки одягу, посуду, меблів та інших речей домашнього вжитку зберігаються нині в музеї в місцевій сільській школі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Дорош М. Хмільницька земля в переκлику століть* / М. Дорош. – Вінниця, 2006.

2. *Дорош М., Степанюк В.* Тобою, краю мій, живу / М. Дорош, В. Степанюк. – Вінниця, 2014.
3. *Дорош М.* Скарби прабатьківських криниць / М. Дорош. – Вінниця, 2015.
4. *Сицинський Є.* Труди Подольського єпархіального історико-статистичного комітету. Приходи та церкви Подольської єпархії / Євтим Сицинський. – Кам'янець-Подільський, 1901.
5. *Колесник В.* Відомі поляки Вінниччини / Вікторія Колесник. – Вінниця, 2007.
6. *Гальчак С.* Село Сосни у плині часу: від давнини до початку ХХІ ст. / С. Гальчак. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2014.
7. *Дорош М.* Історичні сторінки Хмільницької землі / М. Дорош. – Вінниця, 2002.
8. *Дорош М.* Колиска дитинства / М. Дорош. – Вінниця, 2010.
9. *Арсеній Ратушний.* Історія рідного села / Арсеній Ратушний. – Київ, 2003.

Василь МАРИНИЧ

ХМІЛЬНИЧЧИНА ПІСЛЯ ДРУГОГО ПОДІЛУ ПОЛЬЩІ

Події сьогодення краще розуміються через призму історії. Коли чуєш з екранів телевізора про анексію Криму чи новий перманентний вид війни на сході країни, бачиш розгублені обличчя високопосадовців, розумієш, не вчили і не вчать наші «обранці» історію України. І приклад тому – другий поділ Речі Посполитої. Українське суспільство на Правобережній Україні так хотіло звільнитися від польського гніту, перестати бути бидлом, що замість того, щоб творити власну державність, добровільно всунуло голову в нове рабське ярмо. Судіть самі, наскільки те майбутнє є дзеркальною копією сучасного.

Отже, після 1772 р. польське дворянство усвідомило, що єдиним порятунком для запобігання подальшому розвалу державності можуть стати радикальні реформи у всіх сферах життя. В 1778 р. у Варшаві зібрався сейм, який у травні 1791 р. проголосив нову конституцію: скасував право вето на сеймах, всі справи на сеймі мали вирішуватися більшістю голосів, королівська влада мала бути спадковою; збільшувалася армія, упорядковувалися фінанси, освіта. Це викликало величезне роздратування при російському дворі. Незадоволені конституцією польські магнати зібралися в Петербурзі, створили нову конфедерацію і просили Катерину II про допомогу. 7 (18) травня 1792 р. російський посол вручив польському уряду ноту, в якій вказувалося, що метою окупації є повернення Польщі старих «справедливих» порядків, гарантованих їй раніше Росією; робиться цей крок виключно на прохання польської аристократії; перераховувалися всі «образи», завдані творцями нової конституції самолюбству Росії. В ніч з 7 на 8 травня 1792 р. російські війська перейшли кордон Польщі. Правобережна Україна увійшла в склад Російської імперії [7, с. 5 – 6].

В маніфесті про приєднання від 27 березня 1793 р., оголошеного від імені Кречетникова наголошувалося на тому, що новоприєднані землі завжди належали Росії, а мешканці їх в часи польського правління терпіли великі утиски, зокрема у релігійній сфері. Підтверджувалася свобода віросповідання та володіння майном для нових підданих, які впродовж місяця повинні були скласти присягу на вірність цариці. Принесення присяги мешканцями новоприєданого краю відбулося без будь-яких ускладнень. І дивуватися тут, власне, немає чому. Адже задовго до описуваних подій Катерина II виділяла баснословні суми на пропаганду «російського раю», на розпалювання ворожнечі правобережних українців до поляків та підписала таємний указ, в якому узаконила видачу російських паспортів громадянам Речі Посполитої. Так, у жовтні 1775 року російське підданство прийняв житель с. Семки Говорецький Захар, у липні 1780 року – житель Хмільника, син хмільницьких ткачів, шляхтич Іван Зеленський і ще десятки інших [1, спр. 1].